

SHAXMATDA KOMBINATSIYALARNI ANIQLASH FAOLIYATINING LINGVOPSIXOLOGIK VA METODIK ASOSLARI

Mirzayev Mirkamol Qoratoyevich

Andijon qishloq xo‘jaligi va agrotexnologiyalar instituti,
O‘zbek tili, pedagogika va jismoniy madaniyat
kafedrası dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada shaxmat ta‘limi va sporti tizimida kombinatsiyalarni aniqlash faoliyatining lingvopsixologik va metodik asoslari keng yoritiladi. Unda ushbu jarayonning kognitiv mexanizmlari — vizual va semantik idrok, antisipatsiya, assotsiativ bog‘lanish hamda vizual-motor koordinatsiya tahlil qilinadi. Shuningdek, kombinatsiyalarni aniqlash ko‘nikmasining bosqichma-bosqich rivojlanishi va uning shaxmatchining analitik, mantiqiy hamda ijodiy tafakkurini shakllantirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Maqolada kombinatsion fikrlash nazariya va amaliyotni bog‘lovchi muhim metodik vosita sifatida talqin etilib, uning shaxmatchi kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishdagi ahamiyati ko‘rsatib beriladi.

Kalit so‘zlar: shaxmat ta‘limi, kombinatsiya, kombinatsion fikrlash, lingvopsixologiya, kognitiv jarayon, vizual idrok, semantik idrok, antisipatsiya, analitik tafakkur, strategik fikrlash, metodika, shaxmatchi kompetensiyasi.

ЛИНГВОПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ И МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПО ВЫЯВЛЕНИЮ КОМБИНАЦИЙ В ШАХМАТАХ

Мирзаев Миркамол Коратоевич

Андижанский институт сельского хозяйства и агротехнологий,
кафедра узбекского языка, педагогики и физической культуры, доцент

Аннотация. В данной статье широко рассматриваются лингвopsихологические и методические основы деятельности по выявлению комбинаций в системе шахматного образования и спорта. Анализируются когнитивные механизмы данного процесса — визуальное и семантическое восприятие, антиципация, ассоциативные связи и зрительно-моторная

координация. Также обосновывается поэтапное развитие навыка выявления комбинаций и его роль в формировании аналитического, логического и творческого мышления шахматиста. В статье комбинационное мышление рассматривается как важный методический инструмент, связывающий теорию и практику, и подчеркивается его значение в развитии профессиональной компетентности шахматиста.

Ключевые слова: шахматное обучение, комбинация, комбинационное мышление, лингвопсихология, когнитивный процесс, визуальное восприятие, семантическое восприятие, антиципация, аналитическое мышление, стратегическое мышление, методика, компетентность шахматиста.

LINGUOPSYCHOLOGICAL AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS OF THE ACTIVITY OF IDENTIFYING COMBINATIONS IN CHESS

Mirzayev Mirkamol Qoratoyevich

Andijan Institute of Agriculture and Agrotechnologies,
Department of Uzbek Language, Pedagogy and Physical Culture,
Associate Professor

Annotation. This article extensively examines the linguopsychological and methodological foundations of the activity of identifying combinations in the system of chess education and sport. It analyzes the cognitive mechanisms of this process, including visual and semantic perception, anticipation, associative connections, and visual-motor coordination. The step-by-step development of the skill of identifying combinations and its role in shaping a chess player's analytical, logical, and creative thinking are also substantiated. The article interprets combinational thinking as an important methodological tool that connects theory and practice and highlights its significance in developing the professional competence of chess players.

Key words: chess education, combination, combinational thinking, linguopsychology, cognitive process, visual perception, semantic perception, anticipation, analytical thinking, strategic thinking, methodology, chess competence.

Shaxmat ta'limi va sporti tizimida kombinatsiyalarni aniqlash faoliyati zamonaviy yuqori malakali shaxmatchini tayyorlash jarayonining ajralmas hamda strategik jihatdan muhim tarkibiy qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki shaxmat faqatgina donalarni mexanik ravishda yuritish yoki partiya o'ynashdan iborat bo'lmay, balki murakkab kognitiv jarayonlarga tayanuvchi, chuqur tahliliy fikrlashni, pozitsion baholashni, ko'p variantli hisob-kitoblarni amalga oshirishni hamda murakkab kombinatsion yechimlarni topishni talab etuvchi intellektual faoliyatdir. Aynan shu jihatlar shaxmatni oddiy o'yin darajasidan yuqori darajadagi ilmiy va mantiqiy tizimga aylantiradi.

Shu nuqtai nazardan, kombinatsiyalarni aniqlash faoliyati shaxmatchi, murabbiy yoki talabanning kasbiy va intellektual rivojlanishida asosiy kognitiv manba va yetakchi metodik vosita vazifasini bajaradi. Ushbu jarayon orqali shaxmat nazariyasining muhim yo'nalishlari — ochilishlar tizimi, o'yin o'rtasi strategiyasi, pozitsion ustunliklarni shakllantirish hamda yakuniy bosqich (endshpil) qonuniyatlari chuqur, tizimli va izchil ravishda o'zlashtiriladi. Bundan tashqari, kombinatsiyalarni aniqlash faoliyati sportchida vaziyatni tezkor tahlil qilish, muqobil variantlarni solishtirish, optimal qarorlarni tanlash hamda noaniq sharoitlarda ham to'g'ri strategik yo'lni belgilash ko'nikmalarini shakllantiradi. Natijada ushbu faoliyat nafaqat shaxmatchining mantiqiy fikrlashini va analitik qobiliyatini rivojlantiradi, balki uning ijodiy yondashuvini, intuitiv qaror qabul qilish salohiyatini hamda yuqori darajadagi strategik tafakkurini kompleks ravishda takomillashtiradi.

Shaxmat ta'limida kombinatsiyalarni aniqlash faoliyati murakkab kognitiv va psixologik jarayon sifatida talqin etilib, u o'quvchining nafaqat bilim darajasini, balki uning tafakkur tezligi, tahliliy fikrlash qobiliyati va qaror qabul qilish mexanizmlarini ham shakllantiradi. Ushbu jarayon yozma shaxmat notatsiyasi, diagrammalar, klassik va zamonaviy partiyalar yozuvlarini qabul qilish, ularni chuqur tahlil qilish hamda real o'yin vaziyatlari bilan uzviy bog'lashni o'z ichiga oladi. Natijada o'quvchi nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan uyg'unlashtirish orqali kombinatsion fikrlashni rivojlantiradi.

Kombinatsiyalarni aniqlash jarayoni o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lgan ikki asosiy yo‘nalishda amalga oshadi. Birinchi yo‘nalish — vizual idrok etish bo‘lib, bunda shaxmat doskasidagi figuralarning joylashuvi, ularning o‘zaro ta’siri, yurishlar ketma-ketligi hamda pozitsion belgilar (zaif va kuchli maydonlar, ochiq chiziqlar, diagonal va boshqalar) tezkor ravishda tanib olinadi. Ikkinchi yo‘nalish esa semantik idrok etish bo‘lib, u aniqlangan pozitsiyaning ichki mazmunini chuqur tushunish, ehtimoliy variantlarni mantiqan hisoblash, ularni o‘zaro solishtirish hamda eng samarali va strategik jihatdan to‘g‘ri yurishni tanlash jarayonini o‘z ichiga oladi.

Shu tariqa, kombinatsiyalarni aniqlash faoliyati shaxmat ta’limida oddiy kuzatuv jarayonidan yuqori darajadagi analitik va ijodiy tafakkur faoliyatiga aylanib, o‘quvchining intellektual salohiyatini kompleks ravishda rivojlantirishga xizmat qiladi.

Shu sababli kombinatsiyalarni aniqlash shaxmat sportida nafaqat nazariy bilimlarni egallash vositasi sifatida, balki ushbu bilimlarni real o‘yin jarayoniga tatbiq etishga xizmat qiluvchi asosiy metodik mexanizm sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. U o‘quvchini passiv bilim qabul qiluvchidan faol tahlilchi va mustaqil qaror qabul qiluvchi subyektga aylantirib, nazariya va amaliyot o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlikni ta’minlaydi. Aynan kombinatsiyalarni aniqlash jarayonida o‘rganilgan bilimlar sinovdan o‘tadi, mustahkamlanadi va yangi vaziyatlarga moslashuvchan tarzda qo‘llanadi.

Kombinatsiyalarni aniqlash shaxmatchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Sportchilar va murabbiylar shaxmat adabiyotlari, klassik va zamonaviy partiyalar, shuningdek kompyuter dasturlari orqali yangi kombinatsion g‘oyalarni o‘zlashtirib, o‘yin uslublari hamda ochilish, o‘rta o‘yin va yakuniy bosqich strategiyalarini chuqurlashtiradilar. Bu jarayon nazariy bilim bilan birga tezkor fikrlash, optimal qaror tanlash va moslashuvchanlikni ham rivojlantiradi. Natijada, kombinatsiyalarni aniqlash o‘yin mahoratini oshiruvchi muhim omilga aylanadi.

Zamonaviy metodika bu jarayonni faqat nazariy emas, balki amaliy vosita sifatida talqin etadi. Kombinatsion fikrlash murakkab vaziyatlarda to'g'ri yechim topish, o'yinni boshqarish va natijani yaxshilashga yordam beradi. Partiyalarni tahlil qilish, taktik mashqlar yechish va variantlarni hisoblash esa mustaqil fikrlash, strategik yondashuv va tezkor, asosli qaror qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bois kombinatsiyalarni aniqlash o'yin samaradorligini oshiruvchi muhim intellektual vositadir.

Kombinatsiyalarni aniqlash — analitik (tahlil) va sintetik (umumlashtirish) fikrlash uzviy bog'liq holda ishlaydigan murakkab psixologik jarayondir. Uning samaradorligi bir qator muhim mexanizmlar bilan ta'minlanadi.

Antisipatsiya shaxmatchiga raqib yurishlarini oldindan taxmin qilish va o'yin rivojini bashorat etish imkonini beradi. Assotsiativ bog'lanish ilgari o'rganilgan kombinatsiyalar va tajribani yangi vaziyatlarda qo'llashga yordam beradi. Vizual-motor koordinatsiya esa doskadagi holatni turli variantlar bilan solishtirib, eng maqbul yurishni tez aniqlashni ta'minlaydi. Ushbu mexanizmlar uyg'unligi kombinatsiyalarni aniqlashni tez va samarali qiladi hamda o'yin saviyasini oshiradi.

Bu ko'nikma bosqichma-bosqich rivojlanadi. Boshlang'ich bosqichda shaxmatchi fork, pin, skewer kabi oddiy taktik elementlarni o'rganadi va vizual xotira shakllanadi. O'rta bosqichda u bir nechta yurishlardan iborat variantlarni hisoblash, taqqoslash va tanlashni o'zlashtiradi, mantiqiy fikrlash rivojlanadi. Yuqori bosqichda esa murakkab strategiyalarni tuzish, uzoq kombinatsiyalarni oldindan ko'ra bilish va optimal qarorlar qabul qilish qobiliyati shakllanadi.

Kombinatsiyalarni aniqlash amaliy jihatdan samarali yurishlarni topishga xizmat qiladi, ta'limiy jihatdan bilimlarni kengaytiradi, tarbiyaviy jihatdan sabr va diqqatni rivojlantiradi, rivojlantiruvchi jihatdan esa tahlil, umumlashtirish va mustaqil qaror qabul qilish ko'nikmalarini kuchaytiradi.

Shunday qilib, bu ko'nikma shaxmatchining intellektual salohiyati va o'yin mahoratini oshiruvchi muhim omildir.

Xulosamiz shuni ko'rsatadiki, shaxmat ta'limi tizimida kombinatsiyalarni aniqlash faoliyati oddiy ko'nikma emas, balki murakkab, ko'p bosqichli va integrativ kognitiv jarayon sifatida namoyon bo'ladi. U shaxmatchining nafaqat nazariy bilimlarini boyitadi, balki ularni real o'yin jarayonida qo'llash, murakkab vaziyatlarni tahlil qilish va optimal qarorlar qabul qilish qobiliyatini shakllantiradi. Aynan ushbu faoliyat orqali shaxmatchi pozitsiyani chuqur anglash, variantlarni hisoblash, strategik rejalashtirish hamda o'yin jarayonini ongli ravishda boshqarish darajasiga yetadi.

Kombinatsiyalarni aniqlash jarayoni psixologik (antisipatsiya, assotsiativ bog'lanish, vizual fikrlash) va metodik (tahlil, solishtirish, umumlashtirish) mexanizmlarning uyg'unlashuvi asosida amalga oshadi. Bu esa shaxmatchining analitik, mantiqiy va ijodiy tafakkurini kompleks ravishda rivojlantiradi. Natijada sportchi faqat tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi emas, balki mustaqil fikrlovchi, vaziyatni chuqur baholay oluvchi va tezkor qaror qabul qiluvchi mutaxassisga aylanadi.

Shu bilan birga, zamonaviy yondashuvlar kombinatsiyalarni aniqlashni individual emas, balki interaktiv va kommunikativ jarayon sifatida rivojlantirish zarurligini ko'rsatadi. Partiyalarni birgalikda tahlil qilish, muhokama qilish va turli variantlarni solishtirish orqali o'quvchilarda nafaqat shaxmat mahorati, balki tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati va jamoaviy ishlash ko'nikmalari ham shakllanadi.

Xulosa qilib aytganda, kombinatsiyalarni aniqlash shaxmat ta'limining markaziy komponenti bo'lib, u yuqori malakali, strategik fikrlovchi, raqobatbardosh va intellektual jihatdan yetuk shaxmatchilarni tayyorlashning eng muhim omillaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. Bompa T.O. *Periodization: Theory and Methodology of Training* — Champaign: Human Kinetics, 2009.
2. Platonov V.N. *The System of Preparation of Athletes in Olympic Sport* — Kyiv: Olympic Literature, 2015.

3. Grooten H. Chess Strategy for Club Players — London: New In Chess, 2016.
4. Aagaard J. Grandmaster Preparation: Calculation — Glasgow: Quality Chess, 2013.
5. Nunn J. Understanding Chess Move by Move — London: Gambit Publications, 2001.
6. Weinberg R.S., Gould D. Foundations of Sport and Exercise Psychology — Champaign: Human Kinetics, 2018.